

Josef Vacek: Vyhrožování mučením byla častá metoda vyšetřování

10.10.2024 - Pavel Nesit, Helena Zdráhalová | Právnická fakulta UK

Kvůli svému výzkumu prošel tisíce raně novověkých česky, německy i latinsky psaných dokumentů. Vystudoval čtyři fakulty UK a v červnu dokončil doktorské studium na Právnické fakultě UK. Sleduje období, kdy se po století čarodějnických procesů pomalu začíná ozývat osvícenství a římský císař, uherský a český král Josef I. vydává v roce 1707 nové „hrdelní a útrpné právo“.

Jak se nový trestní řád, který stále počítá s mučením jako jednou z metod výslechu nebo trestem smrti třeba i za cizoložství, promítá do rozhodování soudů? I to je tématem výzkumu **Josefa Vacka**, který za svou mimořádně obsáhlou a náročnou vědeckou práci posbíral už několik ocenění.

Jeho výzkum ho zavedl do archivů napříč někdejšími habsburským mocnářstvím od Rakouska až po Polsko. V některých strávil několik dní, v jiných několik týdnů. Prostudoval tisíce dokumentů, řady ortelových knih, přečetl stovky výslechů dobových soudů. Zaměřil se především na rozhodování Apelačního soudu, instituce, která od roku 1548 fungovala podobně jako dnešní Nejvyšší soud, tedy jako odvolací instance, která posuzovala rozhodnutí soudů nižších – městských nebo vrchnostenských. Josef Vacek si všímá především období přelomu 17. a 18. století, kdy císař Josef I. vydává nový trestní zákoník *Constitutio criminalis Josephina*.

Máte velmi široký profil, absolvoval jste hned několik fakult UK, což není úplně obvyklé. I když jste volil obory, které se vzájemně doplňovaly a v některých momentech protínaly, zajímalo by mě, proč jste se rozhodl studovat tolik oborů?

Na střední škole jsem měl skvělého učitele dějepisu, který mě nadchnul pro historii. Díky němu jsem rychle věděl, že chci dělat historii. Dostal jsem se na Filozofickou fakultu UK i Fakultu sociálních věd UK, nedokázal jsem se ale rozhodnout, kterou si vybrat, začal jsem studovat proto obě. Mám ale tu vlastnost, že když už se do něčeho pustím, nechci to nechat být, proto jsem chtěl dokončit oboje, i když jsem si prošel pár momenty, kdy to bylo na hraně. Každá z fakult, ať už to byla FF UK, FSV UK nebo KTF UK, kam jsem šel za svým vedoucím, který odešel z FF UK, mi dala jiný pohled na dějiny. Přístup a metody pedagogů i způsob výuky byly na každé fakultě jiné.

A proč práva?

Maminka je právnička, díky tomu jsem měl k právu blízko. Po střední škole jsem nad nimi tolik neuvažoval, ale pak jsem si uvědomil, že je to také zajímavý obor a blízký tomu, co mě zajímá. Nakonec se mi na právech zalíbilo a zůstal jsem tam.

Zabýváte se raným novověkem. Čím vás tato etapa dějin oslovuje?

Je to práce s prameny. Většinu středověkých pramenů máme analyzovaných a popsanych. Na druhou stranu k novějším dějinám je pramenů tolik, že snad není možné je všechny pořádně zpracovat. Pro období 16. až 18. století je jich dostatek pro to, abychom téma mohli uchopit, zároveň jich není tolik, aby se v tom člověk utopil, přesto je tam ale stále dost prostoru na to přijít s něčím novým a zajímavým. Nejvíc mě baví sledovat osudy konkrétních lidí, stejně tak je zajímavý makropohled na celou instituci a systém.

V rámci doktorského studia rozšiřujete téma, kterému jste se věnoval už v rámci své

diplomové práce. Můžete ho detailněji představit?

Na PF UK se zabývám dvěma tématy, první z nich je Apelační soud a druhé téma, které je teď svým způsobem i aktuálnější, je Obnovené zřízení zemské, tedy zemská ústava vydaná roku 1627, za tři roky bude mít čtyřsté výročí vydání. Tento dokument bývá označován za velký předěl v českých právních dějinách, nastavil totiž nový právní řád. Uvažujeme s kolegy nad tím, že bychom si zkusili požádat o podporu Grantové agentury ČR a zaměřili se na otázku, do jaké míry to skutečně znamenalo předěl v českém právu.

Jakou úlohu měl Apelační soud?

Zřízený byl roku 1548 jako odvolací soud. Do té doby byli odvolací instancí panovník, případně jiná, třeba i zahraniční města. Když se někdo chtěl odvolat od jakéhokoliv městského soudu, musel do Prahy k Apelačnímu soudu. Sídlil na Pražském hradě a sedělo tam patnáct až dvacet soudců (v čase se to různě proměňovalo), kteří rozhodovali o všech odvoláních v trestních i civilních řízeních. Tento soud existoval do konce 18. století.

Jeho předností bylo to, že byl z velké části obsazen vystudovanými právníky. V městských soudech často rozhodovali lidé, kteří sice měli zkušenosti, ale většinou neměli právní vzdělání. Úloha Apelačního soudu byla jednak napravovat špatná rozhodnutí a také narovnat prostředí, aby lidé za stejný trestný čin dostali podobný trest jak v Českých Budějovicích, tak v Litoměřicích nebo v Brně.

Protože nemůžu postihnout dvě stě padesát let jeho trvání najednou, pro svůj výzkum jsem si vybral úsek přelomu 17. a 18. století. Mezníkem byl rok 1707, kdy císař Josef I. vydal nový hrdelní řád a nastavil některé trestné činy a tresty za ně nově, některé částečně přebíral ze starších předpisů. Mě zajímalo, jak se to odrazilo v trestní praxi. Zaměřil jsem se přitom na Apelační soud, který rozhoduje v konečné instanci, můžeme říct, že supluje roli dnešního Nejvyššího soudu.

V rámci své diplomové práce jste se zaměřil na sexuální delikty. Proč jste zvolil právě toto téma?

Oblast sexuálních trestních činů je dostatečně jasně vymezená. Kdybych chtěl sledovat například majetkové trestné činy, je to složitější, protože tam při stanovování trestu hrálo roli spousta okolností. Na druhou stranu sexuální delikty rozdělíte do zhruba sedmi typů. Všechno bylo zaznamenáno ve výslechových protokolech a je jasné, proč a jaký trest padl. U majetkových trestných činů jsou případy, které se zdají být úplně stejné, za jeden přitom padlo šest týdnů vězení, za druhý trest smrti a vy nevíte proč.

Jak vypadalo na přelomu 17. a 18. století soudní řízení obecně?

Budu mluvit o té běžné, spíše tedy nižší úrovni, která se ale týkala většiny obyvatel. Ponechám stranou zemský soud a některé další, které směřovaly ke šlechtě nebo vysoce postaveným osobám. V té době rozeznáváme dva typy soudů, buď městské, ty jsou ve městech pro městské obyvatelstvo, a soudy vrchnostenské, kdy v panství (které se skládá například z několika vesnic a městeček) vykonává soudní pravomoc jeho majitel nebo jeho úředníci.

V praxi městských soudů to vypadalo tak, že jakmile se úředníci, kteří zároveň působili ve funkci vyšetřovatelů, dozvěděli o nějakém trestném činu, začali shromažďovat materiály, mezi něž patřily výpisy z pozemkových knih, matrik a dalších dokumentů. Další důležité důkazy byly výpovědi svědků a obviněného, který byl zadržen. U závažnějších trestných činů byl někdy obviněný přiveden rovnou v řetězech do výslechové místnosti. Zapsané výslechy jsou skvělým studijním materiálem. Jsou to zachované listy, kde na levé straně stojí otázka a na pravé straně odpověď konkrétního člověka.

Takto se nám zachovala slova a myšlenky i negramotných lidí, jejich vnímání času, prostoru i právního systému, což je úžasný doklad doby a také jedna z věcí, která mě na tom zajímá.

Shromážděné materiály se poslaly majiteli panství nebo se předložily městské radě, a ti pak rozhodli a stanovili trest. Výjimečně se nechal udělat také znalecký posudek. V případě, že by chtěli uložit trest smrti nebo chtěli člověka podrobit mučivému výslechu, museli mít svolení pražského Apelačního soudu. Postupně se role Apelačního soudu upevňovala a musely se mu předkládat všechny pochybné případy. Soud pak každý týden vydával desítky až stovky dílčích rozhodnutí, kterými instruoval podřízené soudy v tom, jak mají postupovat.

Jak důležitá byla role právního vzdělání v té době?

Vystudovaných právníků bylo málo. U Apelačního soudu měli doktoři práv tvořit zhruba polovinu, druhou část pak šlechtici, kteří ale měli také často vystudovaná práva. U větších procesů, například čarodějnických, se trvalo na tom, aby tam nějaký právník byl. U městských soudů ale často zasedali někteří bohatí řemeslníci nebo vzdělanci v jiném oboru, než je právo. V zásadě jejich absence dlouho nevadila, řešit se to, že by ti, kdo rozhodují, měli mít právní vzdělání, začíná až za Marie Terezie.

Jakými trestními zákoníky se soudy na přelomu 17. a 18. století řídily?

Až do roku 1707, kdy vychází Josephina, je situace nepřehledná. Platí právě Obnovené zřízení zemské z roku 1627, které zároveň říká, že i starší zákoník Práva městská Království českého Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579 zůstává v platnosti. Toto jsou tedy dva základní předpisy, vedle toho ale současně existuje řada císařských nebo královských nařízení, která jsou velice nesourodá, vydávána různě pod různými názvy. Sbírky těchto nařízení dlouhou dobu nevycházely, to se mění až na konci 17. století. Těžko se v tom orientujeme my dnes, lepší to ale zřejmě nebylo ani v době jejich vzniku. Kdyby se všem soudům na území českého státu rozesílaly, dochoval by se o tom nějaký doklad, nic takového jsme ale dosud neobjevili. V roce 1707 vydaný nový hrdelní řád stanovil jak soudní postupy, tak tresty, které mají být uloženy. Sjednocuje a zpřehledňuje se tedy trestní právo. Říkal také, že stále platí i starší předpisy, ale to jen v případech, které nový předpis neupravuje. A to bylo naprosto výjimečné.

Z takové té romantizované představy o čarodějnických procesech se zdá, že tortura byla alespoň v 17. století zcela běžnou součástí vyšetřování. Bylo to tak? Změnilo se to s přijetím josefínského hrdelního řádu?

K užití tortury mohlo dojít z procesního hlediska poté, co jí povolil Apelační soud. To nám tady platí od první poloviny 17. století. Soud často stanovoval i postup, jakým má být aplikována. Přesná pravidla v této době ještě nejsou dána, teprve Marie Terezie přichází s katalogem toho, jakým způsobem se má při tortuře postupovat, jaké jednotlivé způsoby mohou být užity, na jak dlouho, s jakým opakováním a podobně. Záhy ji ale z metod, které mohou při vyšetřování být využity, vypouští úplně.

Pokud bychom studovali jenom materiály Apelačního soudu, který o jejím použití musel rozhodovat, může se nám zdát, že tortura byla relativně častý prostředek postupu před soudem. Nesmíme ale zapomínat na to, že řada trestních věcí nepodléhala přezkumu Apelačního soudu, a takových trestů byla zřejmě valná většina. Když někdo dostal dva týdny vězení, nebude ve vězení čekat měsíc na to, než se mu vyřídí odvolání u Apelačního soudu...

A co se týká samotné tortury, v nařízeních Apelačního soudu se často objevuje to, že vyšetřovaný člověk nesmí být mučen, ale musí si myslet, že k tomu dojde. Byl to oblíbený postup. Před vyšetřovaného jste přivedli kata, který začal ukazovat různé mučící nástroje a vysvětlovat, k čemu

jsou. Dnes už bychom i takový psychický nátlak označili za mučení. Tento předstupeň tortury se aplikoval relativně často při vyšetřování závažnějších činů. Používalo se natahování na skřípec, palečnice, španělská bota, pálení ohněm. Obvykle záleželo na tom, co měl který kat k dispozici. Kat byl ale docela drahý (drahý byl i proto, že jeho roli nemohl zastávat nikdo jiný, protože se jednalo o nepočetné řemeslo), občas si ho museli půjčovat z vedlejších měst.

A trest smrti? Z dnešního pohledu může být poněkud překvapivé, že trest smrti mohl padnout i za krádež.

Pokud někdo ukradl nějaký majetek a ohrozil tím živobytí rodiny, například ukradl koně, se kterým jeho majitelé provozovali nějaké řemeslo, i za krádež mohl odsouzený dostat trest smrti. Téměř vždy padaly tresty smrti za vraždu novorozenat, za žhářství, za bigamii, za dvoustranné cizoložství, za zoofilii, kdy pak na hranici skončil nejen člověk, ale i zvíře. Naopak za vraždy se tresty smrti zase tak často nedávaly. Pokud to nebyla vysloveně úkladná vražda, za kterou se ukládal trest smrti, dostávali odsouzení několikaleté tresty nucených prací.

V 17. století vzplálo na našem území mnoho hranic s domnělými čarodějnicemi (ženami i muži, výjimečně i s dětmi). Promítlo se století čarodějnických procesů nějak do formování nového trestního zákoníku?

Minimálně, osobně bych čekal větší dopad vzhledem k tomu, že ty největší procesy proběhly pár let před jeho přijetím. Je překvapivé, jak málo prostoru je čarodějnictví věnováno a jak, řekněme staře, přejímá starší ustanovení.

Jaké tresty podle nového hrdelního řádu tedy za čarodějnictví hrozily?

Nový hrdelní řád, stejně jako starší předpisy, rozlišoval mezi kouzelnictvím a čarodějnictvím. Kouzelnictví byla taková ta každodenní magie, kdy se hospodář snažil, aby mu víc dojily krávy nebo jeho koně lépe žrali, případně aby měl víc peněz než soused. Čarodějnictví byla ale vyšší úroveň, jejíž součástí měly být obcování a pakt s ďáblem, hromadné schůzky a podobně. Čarodějové měli být podle Josephiny upáleni, a v případě, že jejich provinění bylo menší, tak dostali „zlehčení“ trestu – měli být nejdříve setnuti mečem a teprve potom spáleni na hranici. U kouzelníků se to řešilo většinou veřejnými tresty, ale občas i vypovězením, protože u takových lidí jste nechťeli, aby zůstávali v komunitě a učili magii ostatní měšťany či poddané.

Věnoval jste se i rozdílům v trestání mužů a žen. K čemu jste dospěl?

V první řadě mě překvapilo, že podle starého práva, předjosefínského, byly velké rozdíly v trestání mužů a žen. Ženy byly trestány zásadně mírněji, a to se netýká jenom sexuálních trestných činů, ale i majetkových nebo trestných činů proti životu a zdraví. U sexuálních deliktů se to vnímalo tak, že žena tím, že ztratila svou čest nebo otěhotněla a bude matkou nemanželského dítěte, je potrestána už dost. Zlom nastává s rokem 1707 a přijetím nového zákoníku, kdy dochází k racionalizaci v trestání. Přestávají se dávat dehonestující tresty – takovým příkladem může být třeba trest stát s černou svicí před kostelem v době, kdy se koná mše, aby každý, kdo na mši přicházel, hříšníka viděl a mohl si na něj ukazovat. Přestávají se také ukládat tresty mířící na integritu člověka, tedy trest vězení o chlebu a vodě, kdy to měla být jakási očistná kúra. Zmizely také mrzačící tresty, místo nich ale nastupují ve větší míře tresty smrti.

Až do roku 1707 se často setkáváme s trestem vypovězení z města, případně z celého panství nebo království. Vzhledem k tomu, že tím ale vrchnost ztrácela poddané, místo tohoto trestu se začaly ukládat nucené práce, kdy byl člověk potrestaný a zároveň ekonomicky přínosný. Navíc zůstává v komunitě.

Jaká témata vás lákají teď ke zpracování?

Zajímá mě Obnovené zřízení zemské, sice je to pojem, který je v širokém povědomí, ale nepamatuji si za posledních pár let žádnou moderně pojatou publikaci, která by se mu věnovala.

A co nějaká další fakulta, neplánujete se ještě na nějakou přihlásit?

Ne (smích). Zhruba po deseti letech vysokoškolského studia se mi teprve nedávno podařilo, že jsem studoval jenom jednu školu. Teď už by pro mě bylo těžké začínat nové studium, vstupoval bych do něj už hodně předpojatý. Přesto ale stále cítím limity, některé věci by se mi ještě hodily doplnit, například lingvistika, tam je velký prostor pro to, jak pracovat s jazykem práva nebo s výslechy. Hodilo by se i archivnictví. Je řada oborů, které by mi pomohly ještě k lepší práci, ale říkám si, že možná bude lepší, když oslovím někoho z daných oborů a propojíme naši práci, než se snažit dělat si všechno sám a myslet si, že jsem ve všem nejlepší.

JUDr. Mgr. Bc. et Bc. Josef Vacek, Ph.D.

Absolvoval Fakultu sociálních věd UK (obor soudobé dějiny), Filozofickou fakultu UK (obor historie), Katolickou teologickou fakultu UK (obor dějiny evropské kultury) a Právnickou fakultu UK, kde v červnu dokončil doktorské studium. Zabývá se dějinami práva, především obdobím raného novověku. V roce 2022 získal Cenu Josefa Hlávky. Jeho monografie Sexuální delikty před Apelačním soudem v letech 1687–1727: Proměna rozhodovací praxe po přijetí Constitutio criminalis Josephina, která vyšla v nakladatelství Academia, se stala jednou z nejlépe hodnocených monografií roku autorů působících na UK. Ocenila ji také přímo Právnická fakulta UK. Za svůj projekt, na kterém v rámci doktorského studia pracoval, získal v roce 2023 nově udělovanou Cenu prorektora UK pro vědeckou a tvůrčí činnost.

<https://www.prf.cuni.cz/aktuality/josef-vacek-vyhrozovani-mucenim-byla-casta-metoda-vysetrovani>